

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇН
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

«Сучасні соціально-педагогічні технології у вищій освіті»
обов'язкових компонент освітньо-наукової програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

053 Психологія (юридична психологія)

**Тема № 1. Проблеми і протиріччя сучасної освіти: принципи
та шляхи розв'язання**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №6
Протокол від 25.08.2023 р. №7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
Ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 15.08.2023 р. №8

Розробник:

Професор кафедри соціології та психології, доктор соціол. н., професор,
Нечітайло Ірина Сергіївна

Рецензенти:

1. Доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Державного біотехнологічного університету, к. соціол. н., доцент Борюшкіна О. В.;
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, к. психол. н., доцент Чепіга Л. П.

ТЕМА 1. ПРОБЛЕМИ І ПРОТИРІЧЧЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: ПРИНЦИПИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

План

- 1.1. Характеристика сучасного суспільства.
- 1.2. Освіта у постмодерному суспільстві.
- 1.3. Освіта та сучасні медіа.
- 1.4. Статус знання у сучасній освіті.
- 1.5. Кризовий стан освіти: проблеми та перспективи виходу.
- 1.6. Світові моделі освіти: переваги, недоліки. Тенденції та перспективи розвитку вітчизняної освітньої моделі.

Рекомендована література

Основна

1. Нечитайло І. С. Сучасні соціально-педагогічні технології у вищій освіті : навчальний посібник для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти / Харківський національний університет внутрішніх справ; каф. соціології та психології. Харків, 2021. 142 с.
2. Подшивалкіна В.І., Подольська Є.А., Хижняк Л. М., Бірюкова М.В., Нечитайло І.С. та ін. Соціальні технології: заради чого? яким чином? з якими результатами? / за заг. наук. ред. В. І. Подшивалкіної. Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова», 2014. 588 с.
3. Щудло С. Вища освіта у пошуках якості: quo vadis : монографія. Харків; Дрогобич : Коло, 2012. 339 с.

Допоміжна

4. Козубовська І.В., Повідайчик О.С., Попович І.Є. Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії : монографія. Ужгород : Вид-во ПП «АУТДОР-ШАРК», 2017. 216 с.
5. Освіта у координатах глобалізаційного розвитку : монографія / за заг. наук. ред. Є. А. Подольської. Харків : Вид-во «НУА», 2016. 480 с.
6. Тенденції сучасної освіти: змістовні акценти, орієнтири розвитку: монографія / за заг. наук. ред. І. С. Нечитайло, Є. А. Подольської. Німеччина : LapLambert, 2019. 390 с.
7. Apple M. W. Can education change society? Du Bois, Woodson and the politics of social transformation. Review of Education. Vol.1. 2013. Pp. 32–56.
8. Shor I. Empowering education: critical teaching for social change. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 225 p.

1.1. Характеристика сучасного суспільства

Яким би терміном не називалися соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві (трансформація, модернізація та ін.), очевидним є одне: на сьогоднішній день, неможливо визначити, до чого вони призведуть. Більшість сучасних вчених переконані в тому, що світ стоїть на порозі чогось абсолютно нового, соціальна система трансформується і переходить на новий рівень розвитку, до нового соціального порядку – не-індустріального.

Для опису «нового» суспільства сучасна наука пропонує чимало термінів: постіндустріальне, суперіндустріальне, інформаційне, суспільство споживання, суспільство знань та багато інших.

Відчуття переходу до нового порядку, виходу з індустріальної епохи спонукало сучасних вчених до використання термінів з префіксом «пост». Найбільш вживаними є терміни «постмодерне» та «постіндустріальне» суспільство. Перший частіше застосовується для характеристики культурних змін (Ж. П. Ліотар, А. Тойнбі, Ж. Дерріда, Ж. Бодріяр та ін.), другий має більш економічний зміст (Д. Белл, А. Турен та ін.). Однак, як би вчені не називали передбачуваний «новий» порядок, більшість з них стверджує, що в «новому» суспільстві найбільш значущими ресурсами будуть інформація та знання. Верхівки соціальної піраміди будуть досягати ті, хто спеціалізується на виробництві інформації та знань. Згідно з уточненням Е. Гідденса, мається на увазі, перш за все, виробництво кодифікованого¹ знання і контроль за поширенням та використанням цього знання. Отже люди, які займаються створенням і розповсюдженням кодифікованого знання (вчені, IT-фахівці, інженери та інші), стануть тією провідною соціальною групою, яка в «новому» суспільстві замінить промисловців і підприємців. Відповідні зміни відбудуться і на особистісному рівні: працьовитість і старанність, як базисні якості особистості індустріальної епохи, відійдуть на другий план, а на зміну їм прийдуть креативність, творчий прорив, здатність до перетворення. Люди отримають свободу для впровадження інновацій не тільки в професійній, а й у інших сферах життєдіяльності.

Аналіз теорій соціальних змін показує, що представники різних напрямів соціально-філософської та соціологічної думки схильні підкреслювати значущість різних факторів соціальних змін. Е. Гідденс, Дж. Александера та деякі інші вчені, теоретики з «постіндустрі-

---

¹ Кодифікація – процедура систематизації й упорядкування інформації.

альною орієнтацією», невиправдано перебільшують роль економіки як найважливішого фактору соціальних змін. Саме тому, розмірковуючи про взаємопов'язані зміни суспільства та освіти, ми будемо схилитися до точки зору про перехід від епохи модерну до постмодерну.

Як зазначає Юрген Габермас, модерність – інтегральна характеристика європейського суспільства і його культури, а використання терміну «модерн» пов'язане з позначенням етапу становлення й еволюції промислового суспільства, що приходить на зміну традиційному. Модернізація пов'язана з індустріалізацією. Суспільства модернізуються (стають сучасними) саме в процесі всебічної індустріальної трансформації.

Основними рисами модерного суспільства є наступні: орієнтація на інновації (переважання інновацій над традиціями), світський характер соціального життя, поступальний (нециклічний) розвиток, переважна орієнтація на інструментальні цінності, наявність відкладеного попиту (здатності виробляти не заради насущних потреб, а заради майбутнього), демократична система влади, масова освіта, першість точних наук і технологій (техногенна цивілізація), висока значущість досягнутого, а не приписаного статусу, переважання універсального над локальним. Найбільш виразні риси особистості епохи модерну: активний психологічний склад, цілераціональність, пошук логіки і причинно-наслідкових зв'язків, лінійність мислення. Багато хто з сучасних вчених вважають, що час модерну, принаймні, в традиційному його розумінні, минув. Розпочався перехід до нової епохи. Останні десятиліття визначаються терміном «постмодерн», а стан культури – постмодерним.

Слід розрізняти постмодерн – як епоху, своєрідний історичний період, і постмодернізм (парадигму постмодерну) – як філософський напрямок. Парадигма постмодерну, розвиваючись, включила в себе ідеї такої наукової течії як постструктуралізм (Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, М. Фуко та ін.). Вчені-постструктуралісти розробили базові концепти постмодернізму, підготували ґрунт для зародження постмодерністського світовідчуття. Слід зазначити, що в силу специфіки постмодернізму, багато хто з його теоретиків себе до нього не відносили. Більш того, вони виступали проти класифікацій на кшталт модерн/постмодерн (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр та ін.).

Велике значення для розкриття специфіки парадигми постмодерну мають роботи Н. Автономової, З. Баумана, І. Ільїна та інших. Заслуга цих вчених полягає в тому, що ними був зроблений цілісний опис концепції постмодернізму, з метою адаптації та застосування у якості пояснювальних схем заплутаних текстів теоретиків.

Постмодерн – комплексний стан суспільства, що відбивається в культурі, політиці, науці та інших сферах життєдіяльності, пов'язаний з пануванням інформаційного виробництва, стиранням кордонів, розмитістю і послабленням впливу структур, змішанням культурних архетипів, з девальвацією цінностей. Перехід до постмодерну супроводжується зростанням значення високих технологій, проникненням віртуалізації в усі сфери життєдіяльності на тлі переважання стохастичної невизначеності й антидогматичного способу розуміння дійсності.

Сучасний науковий дискурс характеризується чисельними та затягнутими суперечками щодо того, чи переходить українське суспільство до постмодерну або ж воно асе ще у модерні. У той же час, більшість сучасних філософів, соціологів, культурологів та інших вчених не ставлять під сумнів, що в сучасному українському соціумі досить яскраво проявляється багато з перерахованих вище ознак постмодерну. Ці ознаки неможливо оцінити однозначно як позитивні чи негативні. Найважливіше завдання вчених полягає в тому, щоб передбачати можливі негативні наслідки, пов'язані з цими проявами, з метою запобігання їм чи, як мінімум, «пом'якшення».

1.2. Освіта у постмодерному суспільстві

У контексті проблематики цього навчального посібника зупинимося на розгляді наслідків, що мають місце в сучасній освіті та пов'язані з характеристиками постмодерну, які проявляються в українському (і не тільки) суспільстві.

Невизначеність – основна характеристика постмодерного суспільства, яка має безліч рис. Зокрема, йдеться про такі риси, як плюралізм думок і точок зору, множинність інтерпретацій, гармонійне співіснування різних трактувань і картин світу. Наслідком такої «невизначеності» є крайній суб'єктивізм та індивідуалізм, заперечення загальнозначущих, загальнолюдських цінностей, цілей, ідеалів тощо. Формування особистості сьогодні проходить під гаслом індивідуалізації. У зв'язку з цим освіті стає все складніше спрямовувати цей процес на досягнення соціально позитивних цілей, пов'язаних з подальшим розвитком суспільства.

Наслідком плюралізму думок та припущення множинності інтерпретацій соціальної реальності є відносність істини. Знання, що транслюється в освіті, не сприймається (і не має сприйматися) тими, хто навчається, як неспростовна істина. «Справжнє» знання сьогодні виробляється в дискурсивних та соціальних практиках, які є інтерпретаціями попередніх систем. Іншими словами, для епохи постмодерну характерним є

антидогматичний спосіб розуміння дійсності, що йде в розріз з консервативністю інституту освіти, його схильністю до традиційних цінностей і порядків, соціальних, наукових, релігійних доктрин і догм. Постмодерн кидає виклик логічному мисленню, загальноприйнятим традиціям, сприйняттю раціонального початку, змінює звичайне розуміння культури, скасовує уявлення про універсальність та ієрархічність цінностей, посилює плюралістичні уявлення. Все це сприяє зростанню і розростанню суб'єктивних спонтанних тлумачень всього, що відбувається, без будь-якої послідовності, гармонії і, нерідко, без здорового глузду. Відбувається втрата віри в ідеологію, в оцінки, що претендують на те, щоб бути об'єктивними, універсальними, істинними, що порушує логіку соціальної взаємодії, послаблює соціальні зв'язки, позбавляючи систему суспільства «скріплюючої основи».

Антидогматичний спосіб розуміння дійсності, з усіма негативними наслідками, описаними вище, тягне за собою пониження статусу теоретичного знання, яке транслюється в освіті, характеризується високим ступенем інертності, за рахунок чого і відкидається сучасною масовою свідомістю (особливо свідомістю сучасної молоді), як непрактичне, таке, що не приносить прибутку, є «зайвим», «засмічує» розум. На жаль, мало хто розуміє, що за рахунок саме цієї інертності теоретичне знання завжди було, є і буде фундаментом освіти, рефлексії, глибокого розуміння і усвідомлення особистістю всього того, що відбувається з нею самою, навколо неї, в цілому світі, її когнітивного розвитку. Критичне мислення і творча уява, розвитку яких сприяє теоретичне знання, складають основу розвитку нелінійного мислення², яким обов'язково має володіти людина епохи постмодерну для того, щоб не просто «виживати», а досягати успіху і бути повноцінним соціальним суб'єктом, активно включеним в соціальні процеси.

Одна з серйозних загроз, що постає сьогодні перед освітою, на наш погляд, пов'язана з процесом віртуалізації освітнього простору і тенденцією дистанціювання тих, хто навчається (учнів, студентів) від тих, хто навчає (вчителів, викладачів) і від освітнього середовища – як найважливіших суб'єктів і агентів освіти та соціалізації в освіті. Популярність і поширення віртуальних, дистанційних освітніх структур може призвести до кардинального порушення найважливіших функцій, які традиційно приписуються інституту освіти, пов'язаних з трансляцією культури, а також із

---

² *Нелінійне мислення* — осмислення складної, багатовимірної мережі підсистем та їх елементів, розуміння того, що дія кожного з елементів пов'язана з дією інших та всією системою, а взаємобмін відбувається, як між елементами системи, так і між окремим елементом і всією системою.

забезпеченням процесу соціалізації. Повноцінна реалізація цих функцій може бути здійснена тільки в процесі безпосереднього спілкування «вчитель-учень», через занурення учня (студента) у специфічне середовище навчального закладу.

Зростання ролі дистанційного навчання та поширення його масштабів для постмодерного суспільства – процеси скоріше закономірні, ніж випадкові. Ці процеси тягнуть за собою зниження освітньої значущості таких традиційних форм навчання як лекції та семінари, зниження культурної значущості книги, перенесення центру ваги в освіті на самостійну роботу, як правило, з електронними носіями інформації (а не живими людьми), «знеособлення» контролю знань, що підвищує об'єктивність оцінки, але значно обмежує можливість оцінити такі важливі якості того, хто навчається, як здатність міркувати, робити висновки, реальний стан і потенціал його творчого мислення.

Вся система освіти, яка тримається на вертикальній стратифікації спільноти вчителів та учнів, викладачів та студентів, на авторитеті тих, хто навчає, розмивається в силу егалітарного характеру телекомунікаційного виробництва і «споживання» знань, а в самих механізмах виробництва знань посилюється роль інструментальності й технологічності подання знань. І дійсно, для користувача «комп'ютерної» інформації єдиним авторитетом виявляється він сам, тільки він вирішує, довіряти чи не довіряти джерелу та/або змісту інформації, яку знайшов.

Ще однією тенденцією, яка впливає на процеси соціальної взаємодії, в тому числі і ті, що відбуваються в освіті, є інформатизація та медіатизація (як підпроцес першої). Як відомо, сутність процесу інформатизації полягає в створенні і розповсюдженні новітніх систем колективного й особистого зв'язку, що забезпечує доступ будь-якого індивіда до всіх джерел інформації, до всіх рівнів особового, міжособового і групового спілкування [109, с. 201]. Під медіатизацією, відповідно до сучасного трактування цього терміну, розуміється зростання обсягів і ролі процесів поширення й отримання опосередкованої інформації, яка замінює безпосередній досвід людей. Медіатизація передбачає значне посилення ролі засобів масової інформації та комунікація у житті людини та суспільства, у фокусуванні громадської думки та/або соціальної свідомості окремих соціальних груп, спільнот на певних аспектах соціального життя, тих чи інших процесах, подіях, персонах тощо. Значно зростає залежність статусу індивіда та/або певної соціальної групи від уваги медіа.

1.3. Освіта та сучасні медіа

Цілком очевидним є стрімке, таке, що постійно набирає обертів, зростання впливовості та масштабів впливу медіа на різні сфери життєдіяльності. По відношенню до суспільства, як і кожної окремої його підсистеми, в тому числі і освітньої, медіа виконують ряд важливих функцій: інформаційну, аналітичну, пізнавально-просвітницьку, морально-виховну, ідеологічну та ін. В той же час, медіатизація має і негативні соціальні наслідки: дезорієнтація особистості в інформаційному просторі; породження крайніх проявів негативізму або оптимізму, поширення фрустраційних станів; породження патологічної залежності від засобів масової інформації та комунікації, а також від певних жанрів медіа-продукції (новин, серіалів, кримінальної хроніки, сенсацій та ін.); подання у позитивному ракурсі і сприяння сприйняттю наркотиків, алкоголю, криміналу тощо, як форм «нормального» життя.

Об'єктивне зростання ролі медіа приходить в протиріччя з практикою їх використання в навчально-виховному процесі. Слід зазначити, що в вітчизняній освіті все ще має місце недооцінка можливостей сучасних медіа, їх дидактичного і виховного потенціалу.

З урахуванням зростаючої з кожним роком ролі та впливовості медіа в суспільному житті, актуалізується потреба у науковому осмисленні наслідків медіатизації, з урахуванням можливих ризиків та переваг цього процесу. Наприклад, С. Ауфеннагер, пропонує три можливі сценарії «реакції» системи освіти на медіатизацію і три відповідні моделі взаємодії освіти з сучасними медіа. Відповідно до першого сценарію, модель взаємодії освіти з медіа можна позначити терміном «консервативна»: освітня система не орієнтується на можливості використання електронних медіа в навчально-виховному процесі; навчання спирається на традиційні навчальні плани і запаси знань. Така інерція і є консервативним елементом сценарію. З боку ж тих, хто навчається, зацікавленість медіа і активність використання різноманітних медіа-засобів залишається досить високою. Свідоме саботування освітою можливостей, які надаються медіатизацією, відмова від використання медіа-засобів в освітніх цілях веде до все більшого втрачання освітою привабливості та цікавості для нових поколінь учнів та студентів. Освіта втрачає свій авторитет та значущість, що породжує загострення соціальних конфліктів на основі зростаючої демотивації тих, хто навчається.

Другу модель взаємодії освіти та медіа можна позначити терміном «асиміляція». Ця модель заснована на ідеї інтеграції. Відповідно до цієї моделі, електронні медіа використовуються в процесі навчання, але прив'язуються до старих дидактичних концепцій. Комп'ютер, Інтернет і

мультимедійні пристрої/засоби включаються в традиційні форми викладання. Замість того, щоб використовувати унікальний творчий потенціал нових медіа та вдосконалювати з його допомогою педагогічний процес, купується таке програмне забезпечення для навчального процесу і використовуються такі установки, які відводять тим, хто навчається, пасивну роль. Тобто взаємодія освіти з медіа є тільки формальною, змістовно нічого не змінюється, а отже Зовні може здатися, що школа добре інтегрує нові засоби інформації, однак наслідки такої взаємодії, скоріше за все, будуть такими ж самими, як в описаній вище консервативної моделі.

Третій сценарій залучення сучасних медіа в освіту і показує, як може здійснюватися педагогічно супроводжувана інтеграція нових медіатехнологій в освіту. Третій сценарій залучення сучасних медіа в освіту і показує, як може здійснюватися педагогічно супроводжувана інтеграція нових медіатехнологій в освіту. Відповідна модель взаємодії освіти з медіа-сферою визначається як «прогресивна». Відповідна модель взаємодії освіти з медіа-сферою визначається як «прогресивна». Активне оволодіння знаннями в рамках даної моделі забезпечується шляхом індивідуалізації навчання, розвитку творчого потенціалу кожної особистості за рахунок цікавої роботи з наданими інформаційними ресурсами. Навчальні заняття мають проблемно-орієнтований характер і проводяться, здебільшого, в проектній формі. Врахування всіх зазначених аспектів призводить до педагогічно виваженої інтеграції нових медіа в освіту, що забезпечує подальший прогресивний розвиток освіти і суспільства в цілому.

Із запропонованих сценаріїв саме останній може служити в якості нормативної моделі у подальших дослідженнях взаємодії суспільства та освіти, сучасних медіа та освіти, орієнтиром для організації освітнього процесу в умовах інформатизації та медіатизації.

В науковій літературі зазначається, що з розвитком інформаційного суспільства пов'язане інтенсивне становлення нової освітньої парадигми, яка приходить на зміну класичної. В її основі лежить зміна фундаментальних уявлень про розвиток особистості в освіті. Відповідно до нової освітньої парадигми, той, хто навчається, виступає не об'єктом педагогічного впливу, а активним учасником, суб'єктом пізнавальної діяльності, залученим в діалог з тим, хто навчає, в активну, творчу діяльність. Медіатизація відкриває широкі можливості для впровадження нових, зрозумілих та релевантних потребам нового покоління, форм організації навчального процесу, за допомогою яких і уможливорюється активне включення в цей процес тих, хто навчається, у якості повноцінних його суб'єктів.

Сучасні медіа є невід'ємною частиною соціального життя нового покоління. Це ставить нові завдання перед інститутом освіти. По-перше, слід навчитися використовувати різноманітні медіа-засоби для осучаснення навчального процесу та підвищення ефективності його результатів, для налагодження взаємодії між тими, хто навчає, і тими, хто навчається. По-друге, з огляду на ті широкі можливості отримання та поширення інформації, які надаються сучасними медіа, слід навчитися формувати китичне мислення у учнів та студентів, розвивати здатність інтерпретувати повідомлення засобів масової інформації, розуміти різні медіатексти (та підтексти), формувати навички самостійної роботи, пов'язаної з пошуком, обробкою і подальшою презентацією інформаційного матеріалу.

1.4. Статус знання у сучасні освіті

Перехід суспільства до нової епохи тягне за собою зміну типу спілкування між людьми. Відбувається пристосування людей до швидкісних інформаційних потоків. Світ розуміється як «простір гри», а життя – як процес породження уявностей (симулякрів). Все це викликає деструкції у свідомості та мисленні. Зокрема, один з видів такої деструкції – «кліповість», фрагментарність, мозаїчність мислення, що є повною протилежністю творчому мисленню. Хоча саме останнє, як стверджує багато хто з сучасних вчених, є запорукою успішної адаптації та самореалізації особистості в умовах постмодерну.

Тим, хто навчається, стає все складніше самостійно формулювати проблеми і поняття. Більш компетентні інформаційно, насправді, сучасні студенти стають все менш знаючими, глибоко мислячими і розуміючими. Втрата навичок глибокого сприйняття оригінального наукового тексту виявляється серйозною проблемою, пов'язаною з масовим згасанням у молоді творчої уяви, відвиканням від творчого пошуку і самостійного мислення, втратою мовних практик та компетенцій. Деякі вчені оцінюють всі ці прояви, як симптоми процесів «спотворення людського лику» (Л. Машар), «знелюднення» людини (М. Вельц Пагано).

Ставлення до теоретичного знання як «пережитку минулого» є головною помилкою в епоху постмодерну, а схильність до відмови від нього і стрімке руйнування його культури в освіті є страшною загрозою, яка може призвести до колосальних негативних соціальних наслідків. Засвоєння і вивчення різних теорій, їх рефлексія, спроби пояснення з їх допомогою того, що відбувається в світі і, на цій підставі, прийняття одних, критика та відкидання інших сприяють розвитку критичного мислення. Ігнорування теорії може призвести

до згасання творчого мислення, втрати здатності творчого перетворення реальності, рефлексії та саморефлексії, що поступово перетворює людей з членів соціальної спільноти (як соціальної групи, здатної діяти і змінювати ситуацію, підлаштовуючи її під себе) в легко керований натовп.

Сучасна молодь, в переважній більшості, стикається з великими труднощами розумової концентрації. У багатьох молодих людей вкрай ослабленою є здатність до уваги, рефлексії, розуміння. Згасання творчої уваги супроводжується глибокими порушеннями в чуттєвій і психічній сферах: зростає почуття самотності, тривожності, страху, агресивність; зростають фрустрації і схильності до негативно-депресивного світовідчуття. Дослідники виявляють стійку тенденцію інтенсифікації всіх цих проявів від покоління до покоління. Це не проблема окремих особистостей, а тому – не тільки психологічна проблема. Це проблема суспільства, проблема соціальна, пов'язана зі втратою цілими поколіннями здатності до перетворення соціальної реальності, до соціально позитивної, соціально корисної дії. Важко не погодитися із зауваженням Н. Громико щодо того, що «учні, звикнувши до життя в комп'ютері, опиняються у великій скруті, коли їх поміщають в таку ситуацію, де їм доводиться діяти, а не говорити про дію і не грати в дію: ставити цілі, вступати у взаємодію з іншими, пояснювати та реалізувати свої наміри...» [1, с. 138].

Входження в нову епоху, як би ми її не назвали (новий модерн, постмодерн, пост-постмодерн тощо), тягне за собою безліч труднощів, нових проявів і негативних наслідків у всіх сферах життєдіяльності. Американський соціолог А. Етціоні в книзі «Активне суспільство. Теорія соціальних і політичних процесів» (1968) писав, що нова епоха, яка почалася після 1945 року (умовна дата), приносить із собою альтернативний вибір, як мінімум, двох шляхів подальшого розвитку суспільства: 1) стрімкий і нестримний розвиток технологій, що спираються, головним чином, на критерії їх ефективності та на цінності панування/ підпорядкування; 2) вибудовування нових ціннісних орієнтирів, що відкривають перспективу «активного суспільства». Цілком очевидно, що українське суспільство сьогодні перебуває на роздоріжжі або, кажучи мовою синергетики, в точці біфуркації. І більшість сучасних вчених в цій точці роздвоєння бачать або повернення до примітивних механізмів розвитку культури на основі інформаційних технологій і маніпулювання (за допомогою цих технологій) поведінкою і свідомістю людей, або прорив в ноосферу³, в «гуманізоване суспільство». Якщо не

---

³ *Ноосфера (від грец potos - розум і сфера)* – новий стан біосфери, при якому розумна діяльність людини стає вирішальним фактором її розвитку. За В. Вернадським, ноосфера – якісно нова форма організованості світу, що виникає на основі взаємодії природи і

намагатися направляти подальший рух суспільства, виникає ризик того, що воно піде по першому, більш простому, але згубному для самого себе шляху. Напрямок руху багато в чому залежить від розвитку науки і освіти, а також сучасних освітніх (в тому числі, соціально-педагогічних) технологій.

1.5. Кризовий стан освіти: проблеми та перспективи виходу

В сучасному українському суспільстві як наука, так і освіта перебувають у стані кризи. Можна виділити цілий ряд чинників, які обумовлюють цю кризу, тобто створюють, так званий, кризовий фон: високий рівень політичної та соціально-економічної нестабільності, низький рівень життя в цілому, недостатнє фінансування сфер науки і освіти, відтік «умів» за кордон і багато інших. Криза в науці і криза в освіті – два взаємозалежних явища. Якісної освіти не може бути без розвинутої науки. У той же час, успішність кар'єри вченого, здатного здійснювати наукову діяльність на високому рівні, багато в чому залежить від якості отриманої ним освіти. Крім того, відсутність або «небачення» (принаймні, на даний момент) перспектив виходу освіти з кризи, пов'язані з недостатньо глибоким науковим опрацюванням тих проблем, які сьогодні мають місце в освіті.

Наша держава багато робить для усунення проблем освіти: проводяться реформи, модернізуються освітні методики і методи тощо. Однак позитивні результатів наразі не очевидні. Основна причина безуспішності багатьох вживаних заходів полягає в їх недостатній науковій обґрунтованості. Як наслідок – безсистемність та неузгодженість заходів. Відсутнє цілісне наукове бачення процесів, що відбуваються у сфері освіти, а точніше, відсутня достатньо міцна теоретико-методологічна основа як базис для формування такого бачення. Цілісність і системність бачення проблем є основою узгодженості дій та заходів щодо вирішення цих проблем. При цьому під узгодженістю розуміється, по-перше, координація зусиль представників усіх наук, що досліджують проблеми освіти (педагогіки, філософії, соціології, психології та ін.), а по-друге, відповідність всіх тих змін, які відбуваються сьогодні з освітою та в освіті, тим соціальним, культурним, економічним, політичним процесам, які пов'язані з переходом до нової епохи.

Проблема виходу вітчизняної освіти із затяжної кризи пов'язана з труднощами взаємного «настроювання» освіти (консервативної за своєю суттю) і суспільства епохи постмодерну (з його емерджентним, високим

суспільства, в результаті, перетворюючої світ, творчої діяльності людини, яка спирається на наукову думку.

ступенем невизначеності). Суспільству епохи постмодерну відповідає науковий образ світу, як гетерогенного, такого, що безперервно перетворюється, постійно диференціюється. Картезіанська лінійна модель світу є системою локальних бінарних опозицій. Ядром же нелінійної (синергетичної) моделі є не натуральні речі, а події, що конструюються в актах творчості та комунікації. У відповідь на виклики епохи постмодерну, виразно простежується тенденція використання в науці міждисциплінарної (чи, навіть, наддисциплінарної) «мови» загальної теорії систем, яка (чим далі – тим більше) проникає в кожную галузь наукового знання. Сучасна наука в цілому є «нелінійною», тобто наукою про складні системи, що самоорганізуються, кожна з яких переживає стани стабільності й біфуркацій та співіснує у взаємодії з іншими системами. Нелінійні системи розвиваються стрибкоподібно, що створює певні труднощі в прогнозуванні їх поведінки. При цьому, особливу увагу сучасні вчені (представники різних областей науки) звертають не на детермінацію елемента цілим, а цілого – елементом. Вперше таку взаємообумовленість відрефлексували представники лінгвістичного структуралізму, а згодом вона стала слугувати методологічною основою досліджень у генетиці, квантовій фізиці та багатьох інших науках.

Ймовірна перспектива епохи постмодерну спричинила, так званий, «лінгвістичний поворот» у дисциплінах соціогуманітарного циклу. Особливо очевидним є цей поворот в сучасній філософії та соціології, які розглядають лінгвістичні моделі і методів, розрізненню мови, мовлення та дискурсу, як і багатьом іншим питанням, що розкривають важливість і значущість мови в житті людини та суспільства, сьогодні приділяють велику увагу, проявляючи явний інтерес до семантичних і прагматичних аспектів функціонування мови, до аналізу семіотичної діяльності. Все це призводить до усвідомлення мови як найважливішого інструменту взаємодії людей, включеного одночасно в механізми як когнітивних, так і соціальних процесів.

У сучасних соціологічних і філософських працях все частіше можна зустріти висловлювання про текстуальність сучасної соціальної реальності як реальності постмодерну. Увага вчених акцентується на цілісності тексту, зосереджується на надфразових, стійких єдностях – дискурсах. При цьому дискурс розглядається як засіб не тільки породження висловлювань і виробництва текстів, а й конструювання соціальної реальності.

Сучасні вчені, зокрема, Т. А. ван Дейк і представники його школи дискурс-аналізу, підкреслюють необхідність проведення принципового розмежування між дискурсом і текстом. Дискурс – це «мова в мові». Текст – абстрактна формальна конструкція, що задає можливості для реалізації та актуалізації в дискурсі, в певному соціокультурному контексті, в зв'язку з

екстралінгвістичними факторами (установками, думками, знаннями, цілями адресата), певних смислів. Дискурс трактується як складна комунікативна подія і, одночасно, як зв'язна послідовність символів, слів, речень, висловлювань тощо, які можна проаналізувати з огляду на наявність кодів, фреймів, сценаріїв, установок, моделей контексту, соціальних репрезентацій, які організовують соціальне спілкування і розуміння. Нерідко під дискурсом розуміється послідовність здійснюваних в мові взаємоінтенціональних (взаємоспрямованих) комунікативних актів. Такою послідовністю може бути розмова, діалог, письмові тексти, які містять взаємні посилання та присвячені загальній тематиці. Дискурс пов'язують з такою активністю в мові, яка відповідає специфічній мовній сфері та має специфічну лексику. Продукування дискурсу здійснюється за певними правилами синтаксису і з певною семантикою. Дискурс створюється у певному смисловому полі і покликаний передавати певні смисли, він націлений на комунікативну дію. Вирішальним критерієм дискурсу є особливе мовне середовище, в якому створюються мовні конструкції (контекст дискурсу). Тому термін «дискурс» часто вимагає відповідного уточнення, у зв'язку з чим, виділяється «політичний дискурс», «філософський дискурс», «педагогічний дискурс».

Включення дискурсу в комунікаційні контексти є одним з досягнень постмодернізму і постнекласичної науки. У постнекласичній соціології дискурс розуміється як нелінійна організація (мовної) комунікації, в якій суб'єкти висловлювань відрізняються від розповідачів. Поняття дискурсу та мови є близькими за змістом, однак в понятті дискурсу розкривається здатність мови впливати на соціальну реальність, змінювати її. У загальному сенсі, дискурс – мова, що прив'язана до розмовника, процес мовної діяльності. У спеціальному, соціогуманітарному сенсі – це соціально обумовлена організація системи мови, а також певні принципи, відповідно до яких реальність класифікується і репрезентується в ті чи інші періоди часу. З соціологічної точки зору, за допомогою дискурсу відбувається презентація соціальної реальності та її репрезентація у свідомості людей, що в підсумку впливає на їх сприйняття ситуації, а слід за цим і на їх соціальні дії. Увага до дискурсу в соціології зумовила актуалізацію методу дискурс-аналізу, який передбачає аналіз «своїх» та «чужих» слів, розбір розуміння «нами» чужої мови й розуміння «іншими» нашої.

Якщо спробувати охарактеризувати сучасне українське суспільство, проводячи паралелі між тими процесами і явищами, що мають місце на сьогоднішній день, і характеристиками теоретичних моделей модерного або постмодерного суспільства, абсолютно очевидним є те, що незважаючи на виразність деяких проявів, ознак постмодерну, епоха модерну, яка почалася

більш ніж 200 років потому, все ще триває, про що свідчать такі явища, як дуальність масової свідомості та подвійна інституціоналізація.

Подвійна інституціоналізація, хоча і є тимчасовим явищем, пов'язаним зі станом перехідності українського соціуму, однак, істотно гальмує процес трансформації. Для того, щоб цей процес запусився на повну потужність, необхідним є зростання кількості інтерналів – людей з активною життєвою позицією, високим рівнем відповідальності та низкою інших якостей. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених сходяться в думці відносно того, що важливу роль у формуванні цих якостей відіграє саме інститут освіти.

Освіта (як соціальний інститут, процес, результат) є найважливішим чинником формування ціннісних орієнтацій, зростання адаптивного та інноваційного потенціалу членів суспільства, від чого залежить характер і спрямованість соціальних змін. Дані емпіричних досліджень свідчать про те, що рівень освіти істотно впливає на соціальне самопочуття людей при кризових станах в суспільстві. В період інтенсивних соціальних змін спостерігається зниження рівня соціального самопочуття, особливо у тих людей, які мають тільки початкову або неповну середню освіту.

Реалії сучасного українського суспільства, що трансформується, є такими, що освіта не реалізує повною мірою своєї факторної сили, що обумовлено протиріччями, пов'язаними з перехідним станом. Якщо суспільство переходить в новий стан, то і освіта теж має змінитися. Виникає закономірне питання: як саме змінитися? Це питання стосується як якості (готовності освіти до викликів нової епохи), так і кількості (людей, які отримали якісну освіту). Готовність вітчизняної освіти до нової епохи (постмодерну), до переходу в нове суспільство (знань) визначається його здатністю стати надійним базисом для формування гуманної особистості, яка володіє розвиненим критичним мисленням, творчим потенціалом, вільно орієнтується в багатовекторних потоках інформації, здатна витягувати з цих потоків найважливіші достовірні факти, вміє перетворювати ці факти на знання і застосовувати це знання на практиці з користю для себе.

На зламі епох трансформація суспільства як перехід від старого до нового соціального порядку – процес закономірний і необхідний. Цей процес вимагає уваги вчених до проблем поєднання традицій та інновацій, а також зміцнення спрямованості на формування ціннісних орієнтацій через освіту. Висловлюючись образно, трансформація – процес визначення майбутнього минулим. У зв'язку з цим виникає ряд запитань: від якого минулого, до якого майбутнього ми рухаємося в освіті? Яку модель освіти маємо на сьогоднішній день? Яка модель освіти бачиться оптимальною для сучасного українського суспільства?

Трансформація українського суспільства проявила себе як процес змін у напрямку від державного соціалізму та економіки радянського типу до капіталізму та ринкової економіки. Традиції вітчизняної освіти прив'язані до її радянського минулого, а інновації тяжіють до ринкових ідеалів майбутнього. Отже, необхідно розібратися: а) які сильні якості та риси мала система освіти у минулому; б) які з цих якостей і рис слід відкинути, а які необхідно зберігати і підтримувати, розвивати, справляючи тим самим опір глобалізаційним тенденціям (які можуть привести і до негативних наслідків); в) що саме слід запозичити у систем освіти розвинених капіталістичних суспільств.

1.6. Світові моделі освіти: переваги, недоліки. Тенденції та перспективи розвитку вітчизняної освітньої моделі

Аналіз розмаїття моделей освіти дозволяє виділити дві найбільш всеосяжні і такі, що кардинально відрізняються одна від одної, – Західну і Східну моделі. В англomовних неєвропейських країнах (США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії) за основу взято Західну модель. Тут домінує індивідуальний підхід до тих, хто навчається, чітко простежується орієнтація на практику, заклад освіти виконує не тільки освітні, а й соціалізуючі функції, сім'я розглядається, переважно, як носій матеріальних благ і не має іншого впливу (окрім матеріального) на навчальний процес. У розвинених країнах Азії діє інша модель освіти – Східна. Тут навчання засноване на груповому принципі, упор в процесі освіти робиться на академічні дисципліни, а функція соціалізації покладається переважно на сім'ю.

У Європі спробували піти третім шляхом: побудувати синтетичну модель освіти, запозичивши від Західної та Східної все найкраще та найкорисніше. Проте критерії відбору «кращого» і «корисного» встановлювалися довільно, внаслідок чого, створити «нову», універсальну модель освіти так і не вдалося.

Сьогодні кожна держава самостійно встановлює освітні пріоритети: одні тяжіють до західного зразку (Швейцарія, Англія та ін.), інші – до східного (Німеччина, Росія та ін.).

Після розпаду СРСР всі без винятку країни, які входили до його складу, опинилися в стані невизначеності щодо того, чи підтримувати традиції або піти шляхом активного впровадження інновацій, здійснення докорінних реформ. Така дилема стала визначальною в діяльності всіх соціальних інститутів, у тому числі й інституту освіти, який виявився на роздоріжжі, так би мовити, «між Сходом і Заходом». Слід зазначити, що проблема

співвідношення традицій та інновацій в освіті (і не тільки) на сьогоднішній день залишається досить актуальною, незважаючи на чверть-віковий проміжок часу, що відокремлює нас від радянського минулого. Багато хто з сучасних вчених, які представляють різні галузі наукового знання (істориків, культурологів, політологів, філософів, соціологів та ін.), проявляють інтерес до проблеми, так званого, «культурного прикордоння». Серед останніх наукових робіт, присвячених цій проблемі, слід виділити праці філософського і соціально-філософського змісту В. Авер'янова, В. Аграновича, С. Крюčkова, О. Стовби та інших. Серед українських і зарубіжних соціологів, які піддавали науковому аналізу співвідношення традицій та інновацій у суспільствах, що трансформуються (зокрема, пострадянських), слід виділити М. Блінова, О. Злобіну, Т. Кочкаєву, В. Тихоновича та ін. Питанням діалектичного зв'язку традицій та інновацій в освіті приділяли увагу М. Горчакова-Сибірська, Т. Новікова, С. Редженова та інші.

Аналіз змісту публікацій перелічених вище та інших авторів дозволяє зробити висновок про досить ґрунтовну опрацьованість «традиційно-інноваційної» проблематики, особливо стосовно культури та освіти. У своїх працях вчені намагаються оцінити, що саме для сучасного суспільства є традиційним, а що – інноваційним, наводять результати досліджень, що характеризують ті чи інші пострадянські країни, окремі галузі, соціальні інститути як більш чи менш традиційні. У той же час, має місце брак практично орієнтованих висновків, рекомендацій стосовно того, що конкретно слід робити, щоб забезпечити гармонійний зв'язок традицій та інновацій заради підтримки відносної рівноваги всієї соціальної системи (за рахунок збереження деяких традицій) і, у той же час, забезпечення соціального розвитку (за рахунок впровадження певних інновацій).

У науковій педагогічній літературі є чимало робіт, які пропонують детальні плани, програми, методи та методики навчання, розроблені з урахуванням вимог сучасного соціуму. Утім, на жаль, реальних результатів застосування всіх цих і подібних наукових напрацювань на практиці поки що не помітно. Такі «прикладні» труднощі викликані, здебільшого, об'єктивними причинами і факторами, особливо економічними та політичними. Проте в рамках даної теми не будемо зупинятися на їх розгляді, оскільки наше найближче завдання полягає в тому, щоб відрефлексувати проблему поєднання традицій та інновацій у вітчизняній системі освіти, визначити пріоритети розвитку наукової думки щодо вирішення цієї проблеми.

Як відомо, освіта в Україні (як окремий випадок Східної моделі) історично розвивалася у протистоянні до американської (Західною) моделі освіти. Думка більшості експертів в області порівняльної освіти є такою, що

радянська модель була «просвітницькою», у той час як американська – утилітарною, тобто такою, що з просвітою не має нічого спільного. Орієнтиром для американської освіти в усі часи служили закони ринку: попиту, пропозиції, товарообміну, споживання, вигідних інвестицій тощо. Люди отримували освіту виключно заради того, щоб бути конкурентоспроможними, успішно і вигідно «продавати» свої навички. Розвинений конкурентний ринок створював диференційований платоспроможний попит на кваліфікованих фахівців у певних вузьких областях, що різнилися рівнем кваліфікації. Відповідно до цього попиту, західна, особливо американська, система освіти досить ефективно забезпечувала (і забезпечує) отримання молоддю затребуваних ринком вузьких спеціальностей і кваліфікацій. Середньостатистичний американець не відчуває потреби в отриманні фундаментальних і всебічних знань, не бачить в цьому доцільності. Утилітарна модель освіти його цілком влаштовує. Втім, слід підкреслити, що просвітницька модель зберігається і розвивається, але переважно в секторі елітарної освіти. У відповідних навчальних закладах, випускники яких поповнюють ряди правлячої еліти, фундаментальні та всебічні знання складають основу навчальних програм.

Зауважимо, що формально будь-які відхилення освітніх моделей відображені в навчальних програмах. Вітчизняні навчальні програми традиційно були орієнтовані на фундаментальність знання. В тих країнах, що взяли за орієнтир Західну модель освіти, навчальні програми орієнтовані на трансляцію/отримання прикладних знань. З початком пострадянської трансформації у вітчизняну систему освіти і програми навчання все активніше й наполегливіше впроваджуються елементи Західної моделі. Колишні програми навчання сьогодні піддаються жорсткій критиці, яка багато в чому є справедливою, утім не завжди.

Суперечки щодо того, яка саме модель освіти є кращою – Західна чи Східна – мають давню історію. Американський вчений Г. Стівенсон, який проводив в 1960–70 рр. масштабні дослідження в галузі освіти, робить висновки, що свідчать на користь переваги другої: 1) чим більш різноманітною є шкільна програма, чим більш насиченим є позашкільне життя тих, хто навчається, тим гіршими є успіхи у навчанні; ряд базових, академічних предметів з добре розробленою системою викладання виявляється більш корисним ніж безліч «екзотичних» дисциплін; 2) головний «камінь спотикання» для американської системи освіти – відсутність шанобливого ставлення в суспільстві та державі до шкільних успіхів дітей; 3) американських батьків в якості шкільних досягнень їхніх дітей, у першу

чергу, цікавлять спортивні успіхи, незалежність і самостійність у прийнятті рішень і в меншій мірі успішність у навчанні, як така.

Відповідно до класичної Східної моделі освіти, всім навичкам життя в суспільстві учень/студент вчиться вдома, у закладі освіти він отримує тільки академічні знання. Західна модель підтримує діаметрально протилежний підхід: вважається, що заклад освіти, в першу чергу, має навчити життя в суспільстві. З цим твердженням важко сперечатися, враховуючи, що заклад освіти є однією з найважливіших установ соціалізації, тільки за умови, що навчання соціальним функціям (практикам) не перешкоджає отриманню фундаментальних знань, які тому і мають саме таку назву, бо забезпечують фундамент подальшого і постійного розвитку особистості.

На основі порівняльних досліджень Східної та Західної моделей освіти, Стівенсон формулює рекомендації, яких слід дотримуватися, для того, щоб вийти на більш високий рівень якості освіти в Америці:

- подовжити тривалість занять та навчальний рік в цілому;
- збільшити число учнів/студентів у класі/групі та створити постійні згуртовані групи (індивідуальний підхід до навчання, на думку вченого, є фікцією, яка шкодить навчальному процесу);
- звільнити педагога від невласливих йому функцій – він повинен давати знання, а не бути «нянею» або «інструктором з безпеки».

Стівенсон наполягав на необхідності введення загального освітнього стандарту для всіх закладів освіти і був упевнений, що процес навчання і якість викладання мають бути однаковими скрізь. На його думку, потрібна капітальна ревізія підручників і навчальних посібників, приведення їх до єдиного стандарту. Він вважав, що цілком припустимим є те, щоб деякі заклади освіти були спеціалізованими та/або експериментальними, але введення в навчальні програми цих закладів додаткових предметів не має йти на шкоду трансляції й засвоєнню фундаментальних знань. Окрім того, дослідження Стівенсона привели його до висновку про необхідність скасування розподілу учнів одного класу за принципом успішності навчання на відмінників, «середняків» та «двоєчників», що зовні виглядає «демократично», але насправді дискримінує деяких учнів. На думку вченого, треба постаратися змінити ставлення батьків до шкільних успіхів дітей. Академічна успішність дітей повинна стати однією з базових цінностей в американській сім'ї.

Стівенсон не вважає свої висновки остаточними і безперечними. І все ж таки, за цими висновками стоять багаторічні дослідження і факти, які свідчать про те, що до кінця навчання в школі американські підлітки в

інтелектуальному плані програють не тільки азійським одноліткам, а й учням-європейцям.

Надмірна захопленість вітчизняної освіти західними ідеалами, а також інноваціями, орієнтованими, переважно, на підтримку цих ідеалів, руйнування залишків традиційної фундаментальності, насправді, може тільки погіршити її кризовий стан. В умовах ринку і відсутності попиту на цілісну особистість, освіта ризикує втратити частину своїх найважливіших соціальних функцій, особливо тих, що стосуються процесів (від)творення культури і формування ціннісних орієнтацій, перетворитися на бізнес з надання «освітніх послуг». У той же час, є очевидним, що механізми утилітарної моделі, згідно з якими освіта нібито підміняється специфічною «ринковою соціалізацією», в Україні не приживаються. Це відбувається, по-перше, через не(до)розвиненість ринкової економіки, а по-друге, у зв'язку зі специфікою менталітету населення.

Вітчизняна освіта, уособлена чисельними навчальними закладами, незалежно від їх спеціалізації та рівня акредитації, намагається будь-якими способами витримати конкуренцію, реагуючи на нагальні потреби різних економічних суб'єктів. Нажаль, такою є об'єктивна ситуація, в якій опинилася наша держава. Змінити цю ситуацію – значить змінити ставлення до самої освіти, підвищити її значення в якості термінальної, а не інструментальної цінності, в тому числі й шляхом відродження деяких традицій класичної Східної моделі освіти. Необхідність змін інтуїтивно відчувається, усвідомлюється частково або повною мірою майже кожним суб'єктом освітнього процесу. Держава реагує на усвідомлення цієї необхідності численними реформами, наукове співтовариство – численними публікаціями про те, як всі ці реформи втілити в життя та якими можуть бути (чи вже є) наслідки цього втілення. І все ж таки, сучасна освіта зараз як і раніше, все ще перебуває у стані кризи.

Очевидним є те, що висновки Г. Стівенсона є досить суперечливими. Вони суперечать багатьом, цілком виправданим, гаслам сучасної освіти. Вимоги тотальної стандартизації програм навчання та збільшення чисельності шкільних класів (аж до 40 осіб) безнадійно застаріли і не відповідають викликам високо динамічного суспільства. Вони підходять для епохи модерну, проте йдуть врозріз з викликами прийдешньої епохи, оскільки їх дотримання ніяк не сприяє (якщо не сказати навпаки) розвитку творчої (креативної) особистості, здатної критично мислити, такої, що не боїться змін. І все ж таки, збереження основ традиційної для нас (Східної) моделі освіти є тим стартовим майданчиком, від якого слід відштовхуватися, рухаючись вперед. Слід ретельно продумати, які саме традиції вітчизняної освіти можуть скласти цю

основу, не створюючи при цьому загрози її занурення в стан ригідності, який в умовах трансформації може стати згубним.

Відомо, що традиційна (Східна) для нашої держави система освіти мала ряд вагомих переваг, які не відкидаються навіть найбільш затятими її критиками. У свої найкращі роки радянська освіта була орієнтована не на приватні потреби промисловості, а на потреби державного управління та ідеологію, яка забезпечувала ці потреби, що вимагало фундаментальної теоретичної підготовки. Програми середньої і вищої школи будувалися за енциклопедично-просвітницькими принципами, з упором на широке коло фундаментальних дисциплін математичного, природничо-наукового і соціогуманітарного циклів. Разом із засвоєнням цих дисциплін, засвоювалися і основні ідеологічні догми, що здійснювалося переважно за допомогою зубріння. Ця особливість радянської системи освіти піддається найбільш інтенсивній критиці. Тим не менш, безпосередні учасники освітніх процесів того часу стверджують, що програми навчання неможливо було побудувати тільки з «ідеологічної макулатури», не включивши туди матеріалів, що представляють справжні вершини світової філософської думки (наприклад, праці К. Маркса та ін.). Загальною виразною характеристикою класичної, традиційної для нас, освіти є її теоретичність, спрямованість на пошук об'єктивної істини, а також діалектично-критичний характер. Враховуючи те, що колишній світовий порядок будувався на антагонізмі між соціалізмом і капіталізмом, боротьбі між відповідними ідеологіями, можна сказати, що вітчизняна освіта також будувалося на критиці основ і порядків «буржуазного» суспільства, яка далеко не завжди була об'єктивною, а тому сам процес пошуку приводів і необхідних аргументів для цієї критики сприяв розвитку критичного мислення (особливо у студентів). Співвідносячи складні тексти класиків наукової думки з тим, що відбувається насправді, ті, хто навчалися, разом з багажем знань, умінь і навичок, отримували здатність критично мислити, критично оцінювати дійсність, а слідом за цим і можливість перетворювати цю дійсність. За рахунок розвитку критичного мислення особистість може піднятися на ряд щаблів вище у своєму розвитку і уникнути ризику уподібнення «сховищу інформації». Критики радянської освіти називають такий ефект «побічною дією», яка була не тільки непрогнозованою, але й небажаною. Зростання чисельності людей з розвиненим критичним мисленням було не вигідним радянській номенклатурі, оскільки такі люди погано піддавалися маніпулюванню. Навіть критики радянської системи освіти відзначають, що радянська школа (в широкому розумінні цього слова, тобто і середня, і вища), дійсно, розвивала. Вона створювала той базис знань, який є вкрай необхідним людині для подальшого

постійного інтелектуального, професійного, культурного зростання, саморозвитку, самовдосконалення. Прихильність класичній Східній (просвітницькій) моделі освіти відкривала значно більше можливостей для розвитку особистості, ніж вузько і прагматично орієнтована (утилітарна) Західна модель, яку сьогодні активно намагається перейняти вітчизняна система освіти.

Що ми із задоволенням запозичуємо у Західної моделі освіти? По-перше, це – плюралізм: ідей, думок, підходів; можливість їх безболісного спільного існування на правах істини. Для Східної моделі подібний плюралізм був абсолютно неприйнятним. Вважалося, що думка, народжена на перетині безлічі думок, має призвести до єдності дій, відкинувши початкову плюралістичну оболонку. Втім, плюралізм обов'язково має бути в сучасній освіті, інакше не буде ані розвитку критичного мислення, ані розвитку творчих здібностей. У зв'язку з чим слід вирішити завдання, пов'язане зі встановленням рамок різноманітності. Інакше втрачається сенс навчання, особливо, якщо йдеться про вивчення «неточних» наук, засвоєння дисциплін соціогуманітарного циклу.

По-друге, у Західної моделі освіти ми запозичуємо лібералізм і ранню професійну спеціалізацію. Це, дійсно, може піти на користь, проте, знову ж таки, за однієї умови – якщо вже з раннього віку молода людина твердо вирішила присвятити своє життя певній професії, знає, в яких саме знаннях вона потребує і які науки, предмети, навчальні дисципліни слід засвоїти для отримання цих знань. Саме їх вона і обирає, відвідуючи відповідні заняття. В умовах підвищеної соціальної нестабільності та невизначеності, в яких перебуває сьогодні кожен член українського суспільства, прогнозування та планування майбутнього є складним завданням. Окрім того, більшість старшокласників та випускників шкіл, які бажають продовжити своє навчання у ЗВО, не кажучи про молодих людей більш раннього віку, є вкрай незрілими ані морально, ані соціально. У більшості випадків мотиви вибору майбутньої професії, спеціальності, ЗВО, факультету є суто матеріальними, пов'язаними з тим, «щоб після закінчення закладу освіти, як можна швидше, заробити якомога більше грошей». Ні здоровий глузд, а прагматичний розрахунок може стати основним фактором вибору більш легких (замість потрібних) дисциплін та менш вимогливих викладачів. Підтримуємо точку зору сучасного західного соціолога М. Янга, який, висловлюючи свою думку з приводу лібералізму в школах і університетах, зазначив, що коли ціннісний базис для обґрунтованого вибору несформований, вкрай необачливим та ризикованим може видатися надання повної свободи вибору.

Підводячи підсумки, підкреслимо, що питання про те, яку саме модель (Східну чи Західну) слід взяти за орієнтир для розвитку вітчизняної освіти у суспільстві, що трансформується, є досить складним. Зрозуміло одне: ані перша, ані друга у чистому виді еталоном бути не можуть. З одного боку, історично близькою нам є Східна модель освіти, з іншого боку, приєднання до Болонського процесу та цілком виправдане прагнення відповідати викликам сучасної епохи, уводять від цієї моделі все далі й далі. З початком пострадянської трансформації, у вітчизняну освітню теорію і практику все активніше і наполегливіше проникають елементи Західної моделі. І це нормально, оскільки відкритість системи для чогось нового є необхідною умовою її життєздатності. Однак життєздатність системи забезпечується не тільки здатністю змінюватися, але й спроможністю зберігати базисні, ядерні підстави функціонування. Процес самовідтворення системи стає можливим, тільки якщо система здатна підтримувати традиції.

Резюмуючи, позначимо орієнтири розвитку сучасної наукової думки щодо можливих і перспективних змін в освіті в умовах трансформується соціуму:

(1) Плюралізм, множинність (спів)існування незалежних, таких, що не зводяться одне до іншого форм знання, стилів поведінки тощо, в сучасній освіті є обов'язковим, оскільки він створює підстави для розвитку критичного мислення. Утім плюралізм може принести позитивні результати лише за умови встановлення меж множинності, інакше освіта втратить орієнтири, а разом з ними і здатність виконувати ряд важливих соціальних функцій (виховну, формування морального потенціалу та ін.). Потребує вирішення завдання визначення цих кордонів;

(2) Лібералізм, як відносна свобода учасників освітнього процесу від тотального контролю з боку держави, свобода, надана тим, хто навчається, для вироблення власної стратегії і тактики отримання необхідних знань і досвіду, також є необхідним. Така свобода обов'язково повинна мати місце в освіті, оскільки саме вона сприяє максимальному самовираженню, розвитку творчої особистості. Але з урахуванням негативних наслідків, до яких може призвести надмірна свобода на тлі незрілості, нестійкості ціннісної свідомості та мотиваційних підстав діяльності тих, хто навчається, відкритим залишається питання про допустиму норму лібералізму у вітчизняній освіті в цілому, як і на кожному її щаблі;

(3) Практична орієнтованість (впровадження практики в освітній процес) є необхідною, оскільки той, хто навчається має бачити, навіщо він це робить, як саме можуть бути застосовані отримані знання. В іншому випадку отримання цих знань втрачає сенс. Однак практика не повинна переважати над

теорією, оскільки виникає загроза утилітаризації освіти та відповідних негативних наслідків. Актуалізується пошук шляхів і методів оптимального поєднання в освіті теоретичного та практичного знання;

(4) Теоретичне знання та вивчення дисциплін загальноосвітнього циклу, а також дисциплін гуманітарного змісту на «негуманітарних» освітніх програмах є необхідним в освіті, оскільки це створює фундамент постійного (само)розвитку, розширення світогляду тих, хто навчається. Але, як зазначалося у попередньому пункті, актуальним залишається питання обсягу, представленості теоретичного знання в програмах навчання;

(5) Індивідуальний підхід є обов'язковим, оскільки тільки завдяки йому уможлиблюється розвиток індивідуальних здібностей особистості, особистісного потенціалу тих, хто навчається, і, що є особливо важливим, – інтернальних якостей (впевненості в собі, власних силах, готовності змінювати(ся), створювати і перетворювати, діяти, нести відповідальність). При цьому досить високим залишається ризик, що в результаті надмірної захопленості індивідуальним підходом, система освіти сприятиме наростанню соціального егоїзму, який знайде вихід в антисоціальній поведінці та діяльності індивідів і груп;

(6) Контакт з батьками тих, хто навчається, є необхідним, оскільки саме батьки для більшості з них є найважливішими агентами соціалізації. Тому вони повинні діяти в одній команді з педагогами та інститутом освіти в цілому, щоб процес соціалізації протікав успішно і без істотних протиріч, які можуть притупити соціально адаптаційні здібності особистості, «заглушити» її творчий потенціал. У той же час, втручання батьків в освітній процес не повинно перевищувати допустимої норми. В іншому випадку є ризик формування у тих, хто навчається, таких негативних якостей як інфантильність, безвідповідальність, нерішучість тощо. Питання пошуку цієї «допустимої норми» на сьогоднішній день залишається відкритим;

(7) Для того, щоб уникнути низки можливих ризиків, пов'язаних з перехідним станом суспільства, в основу сучасної освіти має бути покладений ціннісно-орієнтований підхід. Освіта тільки тоді є, дійсно, освітою, а не «прагматичним натаскуванням», коли вона мотивується зсередини, а не стимулюється зовнішніми факторами (престижем професії, ЗВО тощо) чи вимогами «суспільства споживання» (хоча чинити опір їм досить складно), згідно яким інтерес до освіти і майбутньої професії вимірюється в грошових одиницях. У період стрімких змін, напередодні надходження нової епохи, актуалізується роль освіти, яка полягає в залученні до культури, до тих культурних цінностей, що могли б висупити стабілізуючою основою соціальної взаємодії, сприяти самореалізації людини як творчої, мислячої

особистості, здатної критично оцінювати все, що відбувається, такої, що прагне діяти – міняти, перетворювати, вдосконалювати.

Отже, має місце ряд незакритих питань стосовно того, що саме залишити в освіті, а від чого відмовитися, що слід відкоригувати, а що піддати докорінним реформам.

Критерії відбору та балансування традицій та інновацій в освіті не можна встановлювати довільно. Навряд чи будь-яка може дати вичерпні відповіді на ці питання, оскільки більшість з них є міждисциплінарними. Особливо важливо роль тут відіграє соціологія. Місія цієї науки полягає у виведенні загальних орієнтирів – принципів, на які і педагогіка, і психологія, та інші науки могли б спиратися у розв'язанні складних завдань, що стосуються не тільки поєднання традицій та інновацій, а й інших протиріч в сучасній освіті. Для цього у соціології є все необхідне: потужна теоретико-методологічна база та різноманіття методів емпіричних досліджень.

Оскільки формально відмінності між Східною і Західною моделями освіти відображені в навчальних програмах (куррикулумах), наукове осмислення куррикулуму сприятиме побудові такої моделі освіти, яка стане основою інтеграції традицій та інновацій, навчання та виховання, умоглядного теоретизування (теорій освіти) і освітньої практики (освітніх методів, методик, технологій) в їх спільній орієнтації на виклики сучасного соціуму.